

Wojciech Pikor

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

wojciech.pikor@umk.pl

ORCID: 0000-0003-2656-152X

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/BPTh.2024.005>

17 (2024) 1: 89–98

ISSN (print) 1689-5150

ISSN (online) 2450-7059

W poszukiwaniu biblijnego Gilgal

In Search of Biblical Gilgal

Streszczenie. Artykuł stanowi krytyczną recenzję monografii Dariusza Dziadosza *Gilgal. Biblia – Archeologia – Teologia. Studium historyczno-krytyczne deuteronomi(sty)cznych tradycji o podboju Kanaanu*. Celem monografii Dziadosza o Gilgal jest analiza historyczno-krytyczna deuteronomicznych i deuteronomistycznych tradycji o podboju Kanaanu, w którym kluczową rolę odegrało Gilgal leżące blisko Jerycha. Badania Dziadosza mają charakter interdyscyplinarny. Analizuje on dane etnograficzne, topograficzne i archeologiczne o Gilgal, w analizie zaś tekstów biblijnych łączy podejście synchroniczne z diachronicznym. To pierwsze w literaturze polskiej tak kompletne i całościowe studium historii Gilgal w okresie przedmonarchicznym. Stanowi ono zachętę do kontynuowania badań nad biblijnym Gilgal w drugiej części historii deuteronomistycznej (1 Sm – 2 Krl) oraz w księgach prorockich.

Abstract. This article is a critical review of Dariusz Dziadosz's monograph *Gilgal. Biblia – Archeologia – Teologia. Studium historyczno-krytyczne deuteronomi(sty)cznych tradycji o podboju Kanaanu*. The aim of Dziadosz's monograph on Gilgal is a historical-critical analysis of the Deuteronomic and Deuteronomistic traditions about the conquest of Canaan, in which Gilgal, located near Jericho, played a crucial role. Dziadosz's research is interdisciplinary in nature. He analyses ethnographic, topographical and archaeological data about Gilgal, while in the analysis of biblical texts he combines a synchronic and diachronic approach. This is the first complete and comprehensive study of the history of Gilgal in the pre-monarchy period in the Polish literature. It provides an incentive to continue the study of biblical Gilgal in part two of the Deuteronomistic history (1 Sam – 2 Kgs) and in the prophetic books.

Słowa kluczowe: Gilgal, historia deuteronomistyczna, Księga Powtórzonego Prawa, Księga Jozuego, Księga Sędziów.

Keywords: Gilgal, Deuteronomistic History, Book of Deuteronomy, Book of Joshua, Book of Judges.

Książd prof. Dariusz Dziadosz jest uznanym specjalistą w zakresie Pięcioksięgu i historii deuteronomistycznej. Dowodzą tego znakomite wcześniejsze monografie poświęcone wyroczniom prorockim w tekstach deuteronomistycznych (Dziadosz 2002) oraz narracji o odrzuceniu Saula (Dziadosz 2006), jak również dwa monumentalne tomy komentarza do Księgi Sędziów w wydawanej przez Edycję Świętego Pawła serii „Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament” (Dziadosz 2019a, 2019b) – w przygotowaniu tom trzeci. Nie można oczywiście zapomnieć o rozlicznych artykułach naukowych, w których podejmuje badania historyczno-krytyczne wybranych tekstów Tory i Proroków Wcześniejszych. W tym kontekście monografia poświęcona Gilgal stanowi zwieńczenie jego dwudziestoletnich badań nad tekstami Rdz – Joz, zasługując w pełnym tego słowa znaczeniu na miano „książki profesorskiej”. Jest ona dziełem dojrzałym, przemyślanym, do tego nowatorskim i inspirującym do dalszych badań i poszukiwań.

1. Gdzie szukać Gilgal?

Problem badawczy zostaje wskazany już w samym tytule książki. Lubelski biblista stawia sobie za cel analizę historyczno-krytyczną deuteronomicznych i deuteronomistycznej tradycji o podboju Kanaanu, w których kluczową rolę odgrywa Gilgal leżące w pobliżu Jerycha. Podtytuł monografii sygnalizuje, iż studium ma charakter interdyscyplinarny: materiałem źródłowym są bowiem nie tylko teksty Heksateuchu składające się na tradycję o Gilgal, lecz także dane etnograficzne i archeologiczne dotyczące tego starożytnego miejsca. Konfrontacja tych odmiennych źródeł pozwoli na uporządkowanie dotychczasowej wiedzy o Gilgal, zarówno z zakresu archeologii i topografii, jak i egzegezy i historiografii biblijnej. Badania mają ostatecznie charakter teologiczny, gdyż celem finalnym pracy jest odtworzenie procesu literackiej rekonstrukcji i ideowo-teologicznej elaboracji biblijnych tradycji o Gilgal.

Nakreślony cel badawczy znajduje odzwierciedlenie w strukturze monografii. Składa się ona z dwóch wzajemnie dopełniających się części. Pierwsza część (Dziadosz 2022, 29–158) przedstawia aktualny stan wiedzy o Gilgal, jaki można zdobyć na podstawie źródeł biblijnych oraz danych archeologicznych i etnograficznych. Dziadosz wychodzi od zaprezentowania dyskusji nad etymologią i polem semantycznym hebrajskiego terminu *gilgāl* (Dziadosz 2022, 39–48), który niesie w sobie dwie idee związane z użyciem kamienia: idea „przetaczania” kamieni zakładałaby znaczenie *gilgāl* jako wzniesienia w formie kopca, zaś związek

z semickim *galgal* (koło, okrąg, pierścień) wskazywałby na strukturę zewnętrzną wyznaczaną kamiennym kręgiem (murem) umożliwiającym spotkania publiczne o charakterze społeczno-politycznym, militarnym lub religijno-kulturowym. Ta różna etymologia terminu *gilgal* znajduje swoje odzwierciedlenie najpierw w tekstach biblijnych przywołujących topografię miejsc noszących tę nazwę – przedmiot analizy w rozdziale drugim pierwszej części (Dziadosz 2022, 49–74), a następnie w badaniach archeologicznych prowadzonych w miejscach, w których poszukiwano biblijnego Gilgal – stan tych badań jest przedstawiony w rozdziale trzecim pierwszej części monografii (Dziadosz 2022, 75–158). Analiza informacji topograficznych dotyczących Gilgal w Biblii Hebrajskiej – *Gilgal* jest w niej wzmiankowane czterdzieści razy – potwierdza, że niemożliwa jest precyzyjna lokalizacja tego miejsca, gdyż teksty biblijne są tym względnie ambiwalentne i rozbieżne. Już na tym etapie badania autor zauważa, iż w tradycji biblijnej, nie tylko tej związanej z Księgą Jozuego, ale również z Amosem i Ozeaszem, Gilgal jest sytuowane na wschodnich krańcach Jerycha. Inne miejsca noszące w Biblii Hebrajskiej tę nazwę znajdują się w zachodniej części Doliny Izreel w pobliżu Cezarei Nadmorskiej, następnie na granicy Judy i Beniamina naprzeciw Wyżyny Adummim, dalej w pobliżu gór Garizim i Ebal (Dęby More kołem Sychem), i wreszcie w pobliżu Betel.

Trudność zlokalizowania Gilgal w oparciu o dane topograficzne Biblii Hebrajskiej nie zostaje przezwyciężona na polu archeologicznym. Wyniki badań archeologicznych prowadzonych w miejscach hipotetycznego Gilgal prezentuje i porządkuje lubelski biblista w rozdziale trzecim pierwszej części monografii. Najwięcej miejsca poświęca badaniom prowadzonym w Dolinie Salibiya leżącej w niewielkiej odległości od Jerycha, w której znaleziono prehistoryczne ślady przede wszystkim z okresu kultury natufijskiej, dające wyobrażenie struktur kamiennych, na jakie mogli natrafić w tym miejscu Izraelici na przełomie epoki późnego brązu i wczesnego żelaza. Z powodu braku w Biblii Hebrajskiej precyzyjnych wskazówek co do lokalizacji Gilgal archeolodzy kontynuowali swoje badania poza granicą niecki Salibiya, zarówno w pobliżu Jerycha i dalej, na pograniczu Judy i Beniamina, w pobliżu Sychem, w Dolinie Szaron i na terytorium północnego Efraima. Dziadosz w sposób bardzo przejrzysty i zrozumiały przybliżył wyniki prac prowadzonych w tak różnie zlokalizowanych stanowiskach archeologicznych. Okazuje się jednak, iż wnioski płynące z oceny pozabiblijnych artefaktów na temat Gilgal są ograniczone i zachowawcze. „W przypadku Gilgal przyjęta dotychczas metodologia działań [archeologicznych], która wychodzi od informacji podawanych przez autorów starotestamentowych, a następnie

weryfikuje je na drodze etnograficznych kwerend i archeologicznych wykopalisk, nie zdała egzaminu w takim stopniu, jak w odniesieniu do innych toposów biblijnych [np. Jerycha, Betel czy Sychem]” (Dziadosz 2022, 146). „Jak dotąd, żaden z zespołów badawczych nie natrafił na ślady ośrodka odpowiadającego biblijnej koncepcji Gilgal w różnych rejonach Syro-Palestyny wskazywanych przez Biblię, a w konsekwencji nie zaoferował konkretnych rozwiązań w kwestii jego statusu i roli, jaką ten ośrodek pełnił w epoce przedmonarchicznego Izraela i na etapie monarchii” (Dziadosz 2022, 148). Jednakże „brak materialnych pozabiblijnych dowodów na istnienie Gilgal nie daje wystarczających podstaw ku temu, by całkowicie zanegować historyczność tego biblijnego ośrodka, choć o jego położeniu i dziejach można mówić wciąż jedynie w kategoriach hipotezy opartej na źródłach biblijnych” (Dziadosz 2022, 151). Sam autor opowiada się, przede wszystkim na bazie informacji zawartych w Joz 5,9 i 5,10, za lokalizacją Gilgal na równinnej ziemi leżącej na zachodnim brzegu Jordanu na wschód lub północny wschód od Jerycha (Dziadosz 2022, 153–156). Zupełny brak informacji o oblężeniu i zdobywaniu Gilgal sugeruje, że w czasach Jozuego nie było ono znaczącym miejscem kultu ani powszechnie znanym ośrodkiem urbanistycznym i strategicznym w Dolinie Jordanu.

Analiza źródeł biblijnych i pozabiblijnych przeprowadzona w części pierwszej monografii potwierdza słuszność założenia, iż teksty mówiące o Gilgal w sąsiadujących ze sobą w Biblii Hebrajskiej księgach Pwt – Sdz odnoszą się do tego samego miejsca w okolicach Jerycha w Dolinie Jordanu, które miało kluczowe znaczenie, nie tylko militarne, w pierwszym okresie pobytu hebrajskich pokoleń w Kanaanie. Nie znaczy to, że obraz ideowo-teologiczny Gilgal w źródłach biblijnych jest statyczny. Podlega on zmianie, co jest wynikiem złożonego procesu literackiej redakcji tych tekstów. Analiza historyczno-krytyczna tekstów utrwalonych w Księgach Powtórzonego Prawa, Jozuego i Sędziów, ukierunkowana na ustalenie ich profilu ideowo-teologicznego, stanowi przedmiot badań w drugiej części monografii (Dziadosz 2022, 159–525).

2. Na tropie Gilgal w Biblii

Teksty wzmiankujące Gilgal są badane w kolejności ich wystąpień w Hexateuchu, co koresponduje z biblijną chronologią podboju i podziału Kanaanu przez plemiona hebrajskie. Pierwszym analizowanym tekstem jest fragment Pwt 11,29–30 (Dziadosz 2022, 165–224), który w strukturze Hexateuchu urasta do roli tek-

stu–klucza, gdy chodzi o określenie roli Gilgal w procesie podboju, podziału i utrzymania ziemi obiecanej, jaką przypisuje temu miejscu deuteronomiczny redaktor księgi. Z tego powodu analiza tego passusu jest najbardziej detaliczna ze wszystkich tekstów badanych w monografii, podejmując procedury właściwe metodzie historyczno-krytycznej (delimitacja, krytyka tekstu, forma literacka, kompozycja, redakcja, kontekst, egzegeza), które wieńczy prezentacja przesłania teologicznego tej perykopy. Przyjęta przez Dziadosza procedura badawcza wykracza jednak poza ramy konwencjonalnej metody historyczno-krytycznej, co znajduje odzwierciedlenie w metodzie badawczej aplikowanej do analizowanych kolejno tekstów o Gilgal. W istocie jego procedura badawcza łączy w sobie podejście diachroniczne, właściwe metodzie historyczno-krytycznej, z podejściem synchronicznym. W badaniu finalnej postaci Heksateuchu sięga on po elementy analizy narracyjnej, przede wszystkim w celu uchwycenia funkcji narracyjnej danej perykopy w kontekście narracji deuteronomi(sty)cznej. Do analizy synchronicznej przynależy też stosowana przez lubelskiego biblistę lektura intertekstualna, która dochodzi do głosu przede wszystkim w ostatnim etapie analizy danej perykopy, który jest ukierunkowany na odczytanie jej profilu ideowo-teologicznego. Dzięki tak złożonej procedurze badawczej, łączącej synchronię z diachronią, autor nie traktuje badanych tekstów w sposób „archeologicznych” jako artefakty z przeszłości, lecz postrzega Biblię Hebrajską jako tekst natchniony (takie określenie m.in. w: Dziadosz 2022, 131, 237, 262), którego przesłanie teologiczne jest znaczące dla aktualnych jego odbiorców. W analizie kolejnych tekstów wzmiankujących Gilgal w Heksateuchu Dziadosz w sposób całkowicie uzasadniony metodologicznie ogranicza zakres swoich badań literackich, który dostosowuje proporcjonalnie do ich obszerności i teologicznego znaczenia (por. Dziadosz 2022, 228–229). I tak przedmiotem analiz są następujące teksty: Joz 4,19–20 w kontekście sekcji Joz 3,1–4,24 (Dziadosz 2022, 225–274); Joz 5,2–9.10–12.13–15; 6,11.14.18 w ramach sekcji 5,1–6,27 (Dziadosz 2022, 275–345); Joz 9,6; 10,6.7.9.15.43 w ramach bloku Joz 7,1–10,43 relacjonującego walki o Aj, Gibeon i pozostałe ziemie Kanaanu (Dziadosz 2022, 347–414); następnie Joz 14,6 w kontekście opowiadania o podziale ziemi Kanaanu w Joz 14,1–17,18 (Dziadosz 2022, 415–471) i na końcu Sdz 2,1a; 3,19a, w których Gilgal pojawia się już w innym kontekście literackim i ideowo-teologicznym niż było to w Księdze Jozuego (Dziadosz 2022, 473–525).

Wnioski, jakie Dziadosz wysuwa na bazie egzegetycznych analiz tradycji o Gilgal zapisanych w Pwt – Sdz, są ukierunkowane na zrozumienie roli, jaką to miejsce pełniło podczas podboju i podziału ziemi przez plemiona izraelskie

dowodzone przez Jozuego. W przekonujący sposób zostaje pokazana geneza Gilgal jako ośrodka kultycznego upamiętniającego nadprzyrodzoną interwencję Jahwe podczas forsowania przez Hebrajczyków Jordanu. Autor nie wyklucza, że w tym wypadku Jozue zaadoptował lub wzorował się na jakimś istniejącym już w tym miejscu sanktuarium kananejskim z kamienną strukturą upamiętniającą aktywność, moc lub nadprzyrodzoną obecność czczonego w ten sposób bóstwa. Trop ten jest wspierany przez wspomniane w Sdz 3,19.26 miejsce bałwochwalczego (nieizraelskiego) kultu w pobliżu Gilgal z czasów Ehuda. Rola Gilgal nie sprowadza się jednak tylko do funkcji kultycznych. Lubelski biblista dowodzi, że we wszystkich tekstach o Gilgal w Pwt – Sdz chodzi o to samo miejsce, które w okresie podboju pełniło rolę strategicznego obozowiska wojskowego, by stopniowo stać się wiodącym ośrodkiem w kształtowaniu tożsamości społecznej, kulturowej i religijnej hebrajskich klanów, bazującej na idei przymierza z Jahwe i wierze w Jego zbawczą obecność i realizację obietnic. W Gilgal należy też upatrywać początków budowania wzajemnych relacji między Izraelitami i wieloetniczną społecznością Syro-Palestyny. Tu też zostaje zapoczątkowany proces budowy nowego ładu administracyjnego i ustrojowego w tym regionie związanego z podziałem ziemi. Ta rozwijająca się rola Gilgal w procesie ekspansji Izraela w Kanaanie wyznaczana jest przez kolejne teksty Księgi Jozuego, które chronologicznie prezentują rządy Jozuego. Postępująca ekspansja terytorialna skutkuje przesunięciem centrum administracyjnego i kultowego do środkowej Samarii, najpierw do Szilo, a następnie do Sychem. Jednakże Księga Sędziów potwierdza, że pamięć o Gilgal jako centrum militarnym, społecznym i religijnym była żywa. Gilgal, nawet gdy w jego pobliżu oddawano cześć bożkom kananejskim, pozostało pomnikiem zbawczej obecności i asystencji Jahwe w walce o zajęcie Kanaanu.

By domknąć formalną prezentację recenzowanej monografii, należy dodać, iż na jej końcu, po „zakończeniu” (Dziadosz 2022, 527–545), czytelnik znajdzie mapy i ilustracje pomocne w śledzeniu dyskusji dotyczącej topografii Gilgal i wykopalisk archeologicznych (rozdz. II i III części pierwszej monografii) oraz ekspansji terytorialnej plemion izraelskich w Kanaanie (część druga monografii). Kolejne elementy wspierające lekturę monografii to bibliografia, indeksy tekstów biblijnych oraz autorów (Dziadosz 2022, 573–672).

3. Rezultaty poszukiwań

Monografia ks. prof. Dziadosza poświęcona Gilgal to pierwsze tak obszerne i całościowe studium historyczno-krytyczne deuteronomi(sty)cznych tradycji o roli tego ośrodka w historii podboju Kanaanu. Wielopoziomowa analiza literacka i egzegetyczna wszystkich biblijnych tradycji o Gilgal z epoki przedmonarchicznej została osadzona w szerszym kontekście interdyscyplinarnym badań topograficznych, etnograficznych i archeologicznych dedykowanych temu miejscu. Tak różne podejścia badawcze znakomicie się dopełniają nie tylko w rekonstrukcji historii biblijnego Gilgal, ale również w odczytaniu jego roli ideowo-teologicznej w deuteronomi(sty)cznej narracji o przedmonarchicznym Izraelu. To zasadnicze stwierdzenie o wyjątkowej wartości tej monografii w polskiej i światowej biblistyce zasługuje na bardziej szczegółowe rozwinięcie.

Recenzowana monografia potwierdza kunszt badawczy Dziadosza, który ma olbrzymie doświadczenie w badaniach metodą historyczno-krytyczną tekstów Pięcioksięgu i Proroków Wcześniejszych. W studium biblijnego Gilgal lubelski biblista łączy to klasyczne narzędzie diachroniczne z lekturą Heksateuchu w jego postaci kanonicznej, sięgając po typowo synchroniczne analizy, jakimi są analiza narracyjna i intertekstualna. Bez wątpienia Dziadosz wyznacza swoją monografią pewne standardy badawcze w obszarze ksiąg historycznych, dowodząc zasadności nie tylko podejścia interdyscyplinarnego w badaniach biblijnych, ale również łączenia podejścia synchronicznego i diachronicznego w studiach biblijnych.

Recenzowana praca posiada modelowy wręcz układ monografii naukowej. Studium Dziadosza jest przykładem monografii o przejrzystej, formalnie uzasadnionej strukturze. Poszczególne rozdziały układają się w logiczną całość, w której każdy rozdział stanowi kolejny element odpowiedzi na postawione problemy badawcze. Autor wprowadza czytelnika odpowiednim wstępem do kolejnych etapów (rozdziałów) swego studium, zamykając je równocześnie wnioskami wynikającymi z danego etapu badania. W ten sposób czytelnik rozumie zamysł badawczy autora na każdym etapie studium, który zostaje osadzony w kontekście całości prowadzonych badań.

Znakiem firmowym badań naukowych Dziadosza jest rzetelność prowadzonych przez niego analiz. Recenzowana monografia tylko potwierdza tę opinię wyrażaną w środowisku biblistów polskich. Wrażenie robi bibliografia, którą uwzględnił w swoich badaniach lubelski biblista. Dowodzi ona nie tylko jego

znajomości przedmiotu, ale również umiejętności analitycznych i syntetycznych koniecznych dla przybliżenia czytelnikowi, szczególnie w pierwszej części monografii, złożonych kwestii etymologicznych, topograficznych i archeologicznych związanych z biblijnym Gilgal. Jako znawca historii deuteronomi(sty)cznej Dziadosz prowadzi twórczy, krytyczny dialog z innymi badaczami, czego świadectwo można znaleźć niemal na każdej stronie recenzowanej monografii. Zaskoczeniem w tym kontekście może być tylko nieuwzględnienie przez autora współczesnych polskich komentarzy do Księgi Jozuego autorstwa Józefa Błażeja Łacha (Łach 2013) oraz Stanisława Wypycha (Wypych 2015), jak również monografii Grzegorza Szamockiego *Przejście Izraelitów przez Jordan (Joz 3,1–5,1)* (Szamocki 2011).

Biblijne tradycje o Gilgal są analizowane na bazie tekstu masoreckiego, konfrontowanego z tekstem Septuaginty. Nie jest to żadne zaskoczenie. Jednakże wykorzystanie tekstu masoreckiego nie ogranicza się tylko do krytyki tekstualnej i analizy egzegetycznej. Tym, co niewątpliwie wyróżnia badania Dziadosza, to analiza tekstu masoreckiego pod kątem jego kompozycji w celu ustalenia dynamiki narracji, jaką masoreci zaproponowali na bazie znaków *petuchy* i *setumy* (Dziadosz 2022, 230–234, 277–280 itd.). Odwołanie się do masoreckiej koncepcji podziału tekstu pozwala dostrzec, jak miejsce określane mianem *gilgal* wyznaczało kolejne etapy zbrojnej kampanii plemion hebrajskich, stanowiąc zarazem ideowo-teologiczny i topograficzny klucz do jej historiozabawczej interpretacji.

4. Inspiracje do dalszych poszukiwań

Monografia ks. prof. Dziadosza stanowi inspirację do dalszych badań naukowych, co tylko podnosi jej walor naukowy. Przynosi ona kompletne i całościowe studium historii Gilgal w okresie przedmonarchicznym Izraela, ale równocześnie otwiera nowe perspektywy badawcze. Inspiracyjny charakter recenzowanej książki można dostrzec w wielu wymiarach, zarówno formalnych jak i treściowych.

Zaproponowana przez lubelskiego biblistę metodologia ma charakter interdyscyplinarny, poszerzając tym samym zakres badań, które wychodzą poza kwestie czysto literackie, egzegetyczne i teologiczne. Zarazem w interpretacji tekstów biblijnych łączy on z powodzeniem podejście synchroniczne i diachroniczne, dzięki czemu nie zamyka się tylko w kwestiach czysto historycznych, będących przedmiotem zainteresowania metody historyczno-krytycznej. Rekonstruowany proces elaboracji badanych tekstów jest ukierunkowany na uchwycenie ich

profilu teologicznego, co prowadzi ostatecznie do lektury tych narracji w ich finalnym, kanonicznym kształcie.

Inspirujące są w recenzowanej monografii rozbudowane przypisy, zasługujące niejednokrotnie na miano ekskursów. Autor prezentuje w nich w zwięzły sposób określony problem badawczy, który na bazie podanej literatury i zasygnalizowanych argumentów może stać się przedmiotem dalszych, niezależnych studiów. Tak jest przykładowo z kwestią relacji między badaniami historyczno-krytycznymi Biblii a badaniami archeologicznymi (Dziadosz 2022, 18–19 [przyp. 21]), z problemem źródeł w Joz 3,1–5,1 (Dziadosz 2022, 239–240 [przyp. 37]) czy z symboliką kamiennych struktur *gilgalim* odwzorowujących ludzka stopę (Dziadosz 2022, 117–118 [przyp. 117]).

Inspirujące są również te miejsca w monografii, w których autor jakby ogranicza się tylko do odnotowania jakiegoś problemu, pozostawiając go otwartym. Tak jest na przykład ze stwierdzeniem faktu, że w Księgach Kronik nie odnotowuje się Gilgal, mimo że są przywołane inne starożytne miejsca kultu przedmonarchicznego Izraela, jak Betel, Sychem i Szilo (Dziadosz 2022, 40 [przyp. 2]). Szukanie przyczyn tej absencji pozostawia już w gestii czytelnika. Podobnie rzecz ma się z ideą amfiktonii, która jest „kontestowana współcześnie przez wielu egzegetów” (Dziadosz 2022, 149 [przyp. 196]). Tym stwierdzeniem lubelski biblista zachęca czytelnika do pytania przynajmniej o przyczyny tej kontestacji (zob. np. Jaruzelska 2001, 135–139). Innym miejscem inspirującym do dalszych badań jest stwierdzenie, że struktura historii Ehuda, jednego z sędziów, opiera się na „schemacie narracyjnym znanym z pozabiblijnej literatury bliskowschodniej” (Dziadosz 2022, 502). Autor podaje kluczowe elementy tego schematu, jednakże pozostawia czytelnikowi przestrzeń do poszukiwania w historiografii Lewantu tego właśnie wzorca literackiego¹.

Inspirujący walor recenzowanej monografii znajduje potwierdzenie w jej zakończeniu, w którym lubelski biblista, wzorem klasycznych prac naukowych, wskazuje możliwości dalszych badań nad biblijnym Gilgal w drugiej części dzieła deuteronomistycznego (Sm – Krl) oraz w tekstach prorockich Ozeasza, Amosa i Micheasza (Dziadosz 2022, 543–545). W przypadku tych trzech proroków autor wielokrotnie sygnalizuje w swojej monografii trudność osadzenia w czasie ich krytyki Gilgal jako miejsca idolatrycznego kultu: chodzi o okres przedmo-

---

¹ Intuicja podpowiada szukać informacji o tym schemacie narracyjnym w komentarzu Dziadosza do Księgi Sędziów, jednakże komentując opowiadanie o Ehudzie, nie odnosi się on do tej kwestii (por. Dziadosz 2019a, 341–345).

narchiczny, czasy im współczesne drugiej połowy VIII wieku przed Chr., czy też o moment czasowy, w którym następuje ich redakcja? (por. Dziadosz 2022, 73–74. 147 [przyp. 194]. 152. 215–216). Pozostaje zatem mieć nadzieję, iż monografia poświęcona Gilgal nie jest ostatnim słowem ks. prof. Dariusza Dziadosza w kwestii biblijnych tradycji o tym kluczowym ośrodku dla przedmonarchicznego Izraela.

Bibliografia

- Dziadosz, Dariusz. 2002. *Gli oracoli divini in 1Sam 8-2Re 25. Redazione e teologia nella storia deuteronomistica dei re*. Romae: Pontificium Institutum Biblicum. Facultas Biblica.
- Dziadosz, Dariusz. 2006. *Monarcha odrzucony przez Boga i lud. Proces redakcji biblijnych tradycji o Saulu*. Przemysł: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej.
- Dziadosz, Dariusz. 2019a. *Księga Sędziów rozdziały 1–5. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament VII.1). Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.
- Dziadosz, Dariusz. 2019b. *Księga Sędziów rozdziały 6–12. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament VII.2). Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.
- Dziadosz, Dariusz. 2022. *Gilgal. Biblia – Archeologia – Teologia. Studium historyczno-krytyczne deuteronomi(sty)cznych tradycji o podboju Kanaanu* (Biblioteka Szkoły DABAR). Rzeszów: Bonus Liber.
- Jaruzelska, Izabela. 2001. „Dwanaście plemion Izraela. Biblia a historia”. *Ruch Biblijno-Liturgiczny* 53, t. 3–4: 133–143.
- Łach, Józef Błażej. 2013. *Księga Jozuego. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz, ekskursy* (Pismo Święte Starego Testamentu 3/1). Poznań: Pallottinum.
- Szamocki, Grzegorz. 2011. *Przejście Izraelitów przez Jordan (Joz 3,1–5,1). Historiografia, teologia, pareneza*. Gdańsk: Wydawnictwo UG.
- Wypych, Stanisław. 2015. *Księga Jozuego. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament 6). Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.